

v morální hodnotu. Křesťanská idea o nevyhnutelnosti utrpení napomáhá smíření s utrpením, osvobozuje od vůle aktivně zasahovat do chodu událostí. Smazává rozdíly mezi příčinami lidských béd, takže sociální antagonismus je přijímán stejně jako neštěstí, nemoc, ztráta.

Příspěvek P. A. Lopatkina pojednává o některých *sociálně psychologických problémech ateistické výchovy*. Na základě konkrétních sociologických výzkumů předkládá např. typologii obyvatelstva, která se snaží zahrnout všechny odstíny postupného přechodu od náboženství k ateismu. Dochází k závěru, že ne každý ateismus je cílem vědeckoa-teistické výchovy, ale pouze ateismus marxisticko-leninského typu. Klade i otázku sociálně psychologického výzkumu života lidí jako faktoru utvrzení a rozvoje ateismu.

Ve svém souhrnu poskytují stati sborníku komplexní pohled na mnohotvárnou problematiku psychologie náboženství. Mnohé otázky vycházejí z konkrétní situace sovětské společnosti, mají však platnost i v našich podmínkách. Sborník proto může pomoci jak rozvoji našeho vlastního bádání v této oblasti, tak clevědomé práci výchovné, která musí brát v úvahu všechny činitele ovlivňující smýšlení a jednání věřících.

Helena Pavlincová

James A. Martin: Philosophische Sprachprüfung der Theologie. Eine Einführung in den Dialog zwischen der analytischen Philosophie und der Theologie. München, Chr. Kaiser Verlag, 1974. 203 s. Z anglického originálu The New Dialogue Between Philosophy and Theology (New York 1966) přeložili G. Sauter a H. G. Ulrich.

Současná teologie se musí vyrovnávat s celou řadou naléhavých otázek. Někteří její představitelé mají dokonce za to, že se křesťanské církve ocitají „v nové situaci, která nesporně nese rysy analogické hluboké změně, kterou bylo církvim projit v období reformačním“ (Josef Smolík: *Současné pokusy o interpretaci evangelia*, Praha 1973). Aní zdaleka jim už nejde jen o to, jak „učinit evangelijní zvěst přístupnou“ stále více se odnáboženšťujícímu světu či jak „překonat nepřiměřenost tradičních forem církevního života“. Jde o otázky z teologického hlediska nejzákladnější: jak vůbec porozumět tradičním pravdám křesťanství, jak chápat samo křesťanství a náboženství?

Podněty k pokusům o nové interpretace fundamentálních náboženských tvrzení (a náboženství samého) nacházejí teologové na nejrůznějších stranách. V minulém čísle SPFFBU (B 22—23) jsem se zmínil o Dalferthově edici textů reprezentujících teologickou a filozoficko-náboženskou odezvu na tematiku anglické novopozitivistické (analytické) filozofie *Sprachlogik des Glaubens* (Kaiser Verlag, München 1974). Ústřední problémy tohoto dialogu podrobně analyzuje Martinova práce, vydaná jako 54. svazek známé edice Theologische Bücherei. Dalferthova a Martinova publikace se tak dobře doplňují a dávají spolu ucelený obraz o jednom z výrazných proudů anglosaského (anglického a amerického) teologického myšlení.

K přednostem Martinovy knihy patří, že autor svůj výklad uvažovaných teologických problémů zapojuje do širších historickofilozofických souvislostí. V „novém dialogu“ vidí určitě vývojové stadium permanentního rozhovoru filozofie a teologie (náboženství). V první kapitole *Dějiny dialogu: Teologie a předchůdci analytické filozofie* připomíná, s jakými problémy přicházeli v tomto ohledu filozofové od Platona po Kierkegaarda; největší pozornost přitom věnuje analytickokritickým úvahám Humovým a Kantovým. Tertullianova otázka „Co mají Atény společného s Jeruzalémem?“ nebyla fakticky nikdy chápána jako popření souvislostí mezi filozofií a teologií. Skutečnost, že „dialog Atén s Jeruzalémem“ nemůže žádná z obou stran obejít, autor v celé své práci dokládá ovšem především odkazy na nutnost kritického rozboru logické, gnoseologické i ontologické fundovanosti základních náboženských výpovědí.

Druhou kapitolou Martin věnuje *kontextu nového dialogu: vzniku analytické filozofie v Anglii*. Píše v ní o hlasatelích absolutního idealismu, o „zakladatelích“ anglické analytické filozofie, tj. o Moorové a Russellové „revoltě proti absolutnímu Idealismu“, dále o Wittgensteinově vlivu na utváření tohoto filozofického proudu a o „některých nedorozuměních“ týkajících se logického pozitivismu.

Reakci teologů a filozofů náboženství na ústřední teze logického pozitivismu Martin rozebírá v kapitole *Temata nového dialogu: Problém náboženského poznání a povaha teologických výpovědí*. Ukazuje se tu, že diskuse se zpočátku zaměřovala především

na otázku povahy, verifikovatelnosti a falzifikovatelnosti ústředních náboženských vět, tj. vět vypovídajících o bohu. Tento problém v padesátých letech výrazně formuloval např. A. G. N. Flew, když se v příspěvku uvádějším symposium o teologii a falzifikaci zeptal, v čem by teologové byli ochotni spatřovat protidůkaz pravdivosti teze o boží existenci a o boží lásce k člověku. Z autorů, kteří odpovídali na Flewův názor, že náboženským větám nelze přiznat kognitivní charakter, uvádí Martin především W. T. Blackstona (The Problem of Religious Knowledge, 1963), P. M. Van Burena (The Secular Meaning of the Gospel, 1963) a B. Mitchella (Theology and Falsifikation, 1955). Podle Burena se má nemožnost mluvit o bohu dosavadním způsobem projevit vyloučením všech tradičních metafyzických teistických představ při výkladu evangelia. (O Burenově, a podobně i o Coxově, „sekularizovaném výkladu evangelia“ se dost psalo i v české teologické literatuře.) Další stránky třetí kapitoly Martin věnuje R. W. Hepburnovi, jeho kritickému posouzení (Christianity and Paradox, 1958) úsilí některých teologů odpovědět na skeptické soudy o poznávací hodnotě náboženských vět pojetím náboženství (náboženské víry) jako výsledku osobního setkání člověka s jiným personálním bytím — bohem, tj. pojetím navazujícím na úvahy o osobním a neosobním poznání u M. Bubera, E. Brunnera, K. Bartha a dalších. Kapitulu uzavírá rozbor ústředních tezí knihy Johna Hicka *Faith and Knowledge* (1957), především jeho koncepce „eschatologické verifikace“ náboženských vět. (J. Hick je rovněž editorem sborníků *The Existence of God, 1964* a *Classical and Contemporary Readings in the Philosophy of Religion, 1964*.)

Čtvrtá kapitola Martinovy knihy jedná o *filozofických předpokladech rozšíření dialogu, o nových formách filozofické analýzy*. Načrtává hlavní myšlenky filozofů, kteří se (aniž by přitom představovali nějakou školu v pravém slova smyslu) nejvíce podíleli na vypracování toho pojetí úkolů a metod filozofie, pro něž se ujala označení jako „funkcionální analýza“, „analýza pojmů“, „analýza jazyka“, totiž G. E. Moora, pozdního Wittgensteina, G. Ryla, J. Wisdoma a J. L. Austina.

Název páté kapitoly *Pokračování dialogu: Určení různých funkcí náboženské řeči* charakterizuje společně základní téma prací, jejichž autoři — filozofové náboženství i teologové — vykládají náboženství právě s ohledem na zmíněný vývoj analytické filozofie. Martin je vybírá tak, aby mohl ukázat širí problematiky i různé stanovisek, jež se tady objevily: Např. C. B. Martin (*The Perfect God, sb. New Essays in Philosophical Theology, 1955; Religious Belief, 1959*) má za to, že jen nedostatečně logické posouzení náboženských vět dovoluje, aby byly považovány za výpovědi syntetické. Polemizuje přitom s názorem, že by výrazy vystupující v roli predikátů náboženských výpovědí, např. „svrchované dobro“, mohly být definovány na historické podobě Ježíše Krista. Podle J. N. Findlaye (*Can God's existence be Disproved? 1955*) obsah náboženských vět odpovídá jen duševním potřebám nábožensky založených lidí. Jeho zajímavě konstruovaný „ontologický protidůkaz boží existence“ vychází z předpokladu, že pro věřící je přijatelný pouze bůh, jehož existence je absolutně nutná. S přezkoumáním tradičního ontologického důkazu spojili své úvahy o náboženství N. Malcolm (*Anselm's Ontological Arguments, The Philosophical Review 1960*) a C. C. Richardson (*The Strange Fascination of the Ontological Argument, Union Seminary Quarterly Review 1962*). R. M. Hare (*Theology and Falsifikation*) hledá podstatu náboženství v jeho interpretativní, světonázorové funkci; zavádí při tom termín „blik“ jako obecnější výraz pro základní vnitřní postoj člověka vůči skutečnosti. R. B. Braithwaite (*An Empiricist's View of the Nature of Religious Belief, 1955*) píše o poměru náboženských a morálních tvrzení a D. M. Evans (*The Logic of Self-Involvement, 1963*) o významu a funkci performativních vět v náboženské řeči. V závěru této kapitoly Martin pojednává o Hutchisonově pojetí náboženství a náboženské řeči (*Language and Faith, 1963*) a Horderově aplikaci Wittgensteinova termínu „jazyková hra“ na teologický jazyk (*Speaking of God: The Nature and Purpose of Theological Language, 1964*).

V závěrečné kapitole *Budoucnost dialogu* přicházejí na řadu někteří z teologů a filozofů, již se v souvislosti s jazykem náboženství dostávají opět k problému vztahu náboženství a metafyziky. Např. podle Fr. Ferré (*Language, Logic and God, 1961*) teologická řeč funguje především jako řeč metafyziky, a proto se teologie nemůže obejít bez úsilí o zjištění, jaký je vlastně modus existence všeho toho, o čem se v ní mluví. (Ferrého filozofickou orientaci a přístup k problematice náboženství jsme blíže charakterizovali v recenzi jeho knihy *Basic Modern Philosophy* ve SPFFBU, B 22 až 23). V této souvislosti Martin znovu připomíná Burenův a pak také Coxův (*The Se-*

cular City, 1968) pokus o sekularizovaný výklad evangelia a upozorňuje na nejasnosti, jež se u obou teologů objevují právě v důsledku jejich úsilí vyhnout se tradiční „teologické metafyzice“. Autory s pozitivním přístupem k metafyzické stránce teologické problematiky zastupuje představitel oxfordské analytické filozofie P. F. Strawson (např. *Individuals*, 1961) a analytickou filozofii ovlivněný novotomista C. B. Daly (*Metaphysics and the Limits of Language*, sb. *Prospect for Metaphysics*, 1961). Velký ohlas mají rovněž práce I. I. Ramseya *Religious Language* (1957) a *Models and Mystery* (1964). Ramsey své pojetí metafyziky jako disciplíny budující obraz světa, na jehož základě rozhodujeme o své „kosmické pozici“, aplikuje na výklad teologické (náboženské) řeči, jejích kategorií a výpovědí (např. slovo „bůh“ chápe jako integrující výraz pro „kosmické určení místa“ veškeré naší zkušenosti). K Ramseyovi má blízko svými úvahami o logice víry I. M. Crombie, jehož studii *The Possibility of Theological Statements* (1957) můžeme najít i v citovaném Dalferthově sborníku. V závěru kapitoly Martin dokládá zájem o „teologickou metafyziku“ ještě stručnými odkazy na publikace D. Emmettové, F. B. Dilleho a dalších a vyslovuje přesvědčení, že dialog filozofie a teologie bude pokračovat ku prospěchu obou oborů.

Není naším úkolem posuzovat, co má nebo může mít význam pro teologii. Pokud jde o filozofii, je myslím nesporné, že sledování „nového dialogu“ — stejně jako studium teologické odpovědi na podněty kteréhokoli filozofického směru — má význam pro hlubší poznání nejen některých otázek spjatých s náboženským jazykem, ale i současného stavu náboženského vědomí a náboženské (teologické) sebereflexe.

Jiří Gabriel

Lexikon der Ethik. *Otfried Höffe* (ed.), *M. Forschner, A. Schöpf, W. Vossenkuhl* (Mitarb.). München, C. H. Beck, 1977. 287 s.

Buržoazní etické teorie reflektují krizi buržoazní morálky buď tím, že filozoficky ospravedlňují rozpad mravního vědomí kapitalistické společnosti a různými způsoby popírají objektivnost a závaznost mravních norem, nebo naopak hledají teoretické východiště z této krize a teoretický základ kritiky marxistického chápání morálky v konstruování absolutních, historicky a společensky nepodmíněných mravních principů jako nutného předpokladu morálky.

Autoři kapesního Lexikonu etiky reagují tímto druhým způsobem na situaci, kterou v úvodu charakterizují jako ztrátu samozřejmé platnosti přejatých způsobů života a institucí a jako ztrátu shody o mravně-politických hodnotách v současných „industriálních společnostech“. Nabídlí západoněmecké veřejnosti jako „rádce“ nevelkou, avšak materiállově bohatou příručku, která slovníkovou formou podává informace o základních mravních jevech, etických směrech, pojmech a problémech (cenné je, že ke každému heslu je připojen výběr současné literatury).

Výklad etických a mravních pojmů je významným nástrojem ideového působení. Lexikon etiky nepodává jen fakta, ale snaží se současně ovlivnit čtenáře, a to v duchu současné oficiální západoněmecké ideologie. V teoretických heslech se přes jistou nejednotnost autorů projevuje silný vliv kantovského pojetí mravnosti. Lexikon popularizuje ideu absolutní, nepodmíněné, autonomní, nadřídí mravnosti jako základu konkrétních, podmíněných a proměnlivých podob morálky a mravů.

Karel Hlavoně

Pavel Floss: Mikuláš Kusánský. Život a dílo. Praha, Vyšehrad, 1977. 385 s.

Nová práce Pavla Flosse vyvolá jistě pozornost především historiků středověké a renesanční filozofie, kteří také posoudí, jaké je místo této první české monografie o Kusánovi v neustále narůstající kusánologické literatuře. Svou látkou i jejím zpracováním může však upoutat každého, kdo se zajímá o vývojové peripetie světové názorového myšlení. Mikuláš z Kusy je totiž jednou z nejvýraznějších myslitelských osobností poloviny 15. století. I když je v řadě ohledů, především svou vírou v boha a ve stvoření světa a člověka, ještě v zajetí středověkého názoru, jehož jazykem se